

ŠEŠŤDESIAT ROKOV SPOLOČNÉHO ŠTÁTU ČECHOV A SLOVÁKOV

ANDREJ SIRÁCKY, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Šesťdesiat rokov nie je mnoho v novovekých dejinách, a ešte menej je to vtedy, keď máme na mysli dejiny ľudstva. Z týchto aspektov aj celá existencia Československa je len malou etapou v dejinách. A jednako je to obdobie pre oba naše národy, pre Čechov i Slovákov trvalou existenčnou bázou a má pre nás všetkých mimoriadny význam.

Nie je cieľom týchto riadkov obnoviť v mysli všetky deje a udalosti súvisiace s históriou našich národov. Je ťažko vedecky exaktne zachytiť všetko, čo sa týka spolužitia našich národov v ďalekej minulosti. Vieme, že cez naše územie sa prehňali rôzne kmene Keltov, Germánov, Avarov a iné, ale od 4. stor. nášho letopočtu boli to Slovania, ktorí obývali celé dnešné územie našej vlasti (i časť Zadunajska). Prvou „československou“ ríšou bola Samova ríša (okolo 620 r. n. l.). V ďalšom vývoji kniežatstvo moravské a nitrianske tvorilo základ Veľkomoravskej ríše (845 až 890), do zväzku ktorej patrili kmene moravské, slovenské, ale i české. Veľkomoravská ríša dosiahla vrchol okolo r. 890, keď vpád maďarských kočovných kmeňov znamenal jej koniec a súčasne i tisícročné odlúčenie Slovenska od Čiech a Moravy. Po rozpade Veľkomoravskej ríše utvoril sa v 10. stor. český štát a Slováci sa vyvíjali v rámci Uhorska až do r. 1918.

Styky medzi Slovákami a Čechmi neboli prerušené ani po tomto politickom rozdelení a boli udržiavané — na poli hospodárskom, kultúrnom i rečovom spojitom — i po zaniknutí českej samostatnosti počas stáročnej vlády Habsburgovcov.

Boli to ťažké roky cudzej nadvlády pre oba naše národy, ale najmä pre národ slovenský. Slováci museli v poloseudúdlnom Uhorsku bojovať o svoje holé bytie a v tomto existenčnom zápase mali vždy oporu v Čechách a na Morave. Cez politické a ekonomické hranice prerážalo príbuzenstvo a spoločenstvo kultúrne a jazykové.

Nebolo to len husitské revolučné hnutie, styky na úrovni univerzít (napríklad Ján Jesenský — Jesennius, rektor univerzity Karlovej) a potom snahy národných buditeľov, osvietenecov a romantikov, ktoré udržovali plameň rodolásky u Slovákov i napriek krutému sociálnemu, triednemu a národnostnému útlaku. Diela a myšlienky Kollára, Palackého, Šafárika, Štúra a iných vytvárali nerozborné putá, ktoré viazali oba naše národy i v „dobe temna“. Je vecou historikov skúmať, ako sa myšlienka československej a potom československej i slovanskej vzájomnosti prebojovala cez zložité politické, sociálne a triedne zápasy.

Zo zvláštneho postavenia Slovákov v Uhorsku vyplývalo, že styky medzi Čechmi a Slovákmi sa výraznejšie manifestovali cez rôzne spoločenské, kultúrne a literárne podujatia. V týchto snahách a programoch bolo nesporne mnoho romantizmu i slovanských ilúzií a snov o oslobodení našich národov „zásahom“ zvonku (Rusko a slovanské hnutie). Výrazne, ale nereálne sa tieto idey, plány a programy prejavovali v slovenskom národnom hnutí okolo Národných novín a najmä v činnosti Svetozára Hurbana Vajanského. I dnes, keď listujeme v dobových dokumentoch, vidíme, že ani u tzv. národniarov, ani u hlasistov, ba ani u slovenskej sociálnej demokracie nebola a nečrtala sa nijaká možnosť oslobodenia sa „spod jarma“ vlastnou, vnútornou silou. Styky československé — najmä kultúrne a literárne — umožňovali iba udržiavať hasnúci plameň slovenskej národnej existencie.

Treba však objektívne povedať, že rozrastajúce sa vzťahy československé najmä koncom 19. stor. a pred prvou svetovou vojnou prinášali svoje plody a idea československej vzájomnosti prenikala nielen do vedomia vzdelancov, ale i do vedomia širších ľudových mäs. Všetky tieto plány, idey a programy vyjadrovali pozíciu slabej slovenskej buržoázie a malomeštiactva. Politicky reálne sa myšlienky československej jednoty na Slovensku uplatnili až pod vplyvom Veľkého októbra r. 1917 a po vyhlásení československej samostatnosti v Prahe 28. októbra 1918. Dňa 30. októbra 1918 na zhromaždení Slovenskej národnej rady v T. Sv. Martine sa Slováci vyslovili za zjednotenie Slovákov a Čechov v spoločnom štáte „na základe práva na sebaurčenie národa“.

Dost odlišné bolo však postavenie českého národa v Rakúsku, ktorý bol ekonomicky silnejší, politicky uvedomelejší a kultúrne vyspelejší. Preto — do istej miery zjednodušujeme — styky a vzájomnosť československá sa premietali do ideológie národa silnejšieho — do idey „čechoslovakizmu“. Bola to ideológia vládnucej českej buržoázie, českého kapitálu a po vzniku Československa českého veľkokapitálu. Na veci nič nemení maska demokracie, sociálne a politické názory T. G. Masaryka. Idea „československého národa“ bola zakotvená aj v prvej ústave Československej republiky (r. 1920). Toto nerovnoprávne postavenie Slovákov v štátnom zväzku bolo odstránené až v novej ústave r. 1948 a definitívne bol upravený vzťah Čechov a Slovákov ako rovnoprávných národov v ústavnom zákone o federácii v októbri r. 1968.

Stručne sa dá povedať, že v Rakúsko-Uhorsku sa utvárali len kultúrno-literárne predpoklady pre riešenie československej otázky. Reálna cesta k zjednoteniu Čechov a Slovákov vznikla až pôsobením a zosilnením robotníckeho hnutia na Slovensku. I tu mali hlavný podiel súdruhovia z Čiech.

Rozhodujúci vplyv na utvorenie spoločného štátu Čechov a Slovákov mala Veľká októbrová socialistická revolúcia v Rusku r. 1917. Slovenský ľud nešiel ochotne do vojny za cudzie záujmy. Najmä slovenskí vojaci, ktorí sa vrátili zo zajatia v Rusku v lete r. 1918, prinášali „výzvu revolúcie“ a zapalovali oheň vzbury. Takýchto vzbúr slovenských a českých vojakov proti monarchii bolo v lete r. 1918 viac. Najväčšia z nich bola vzbura v Kragujevaci v júni r. 1918, ktorá bola krvavo potlačená. 44 slovenských vojakov bolo na výstrahu zastrelených. Ďalšie vzbury vojakov boli vo Veľkom Bečkereku, v Rumburku, v Pátkostoli (Pécs), v Trenčíne a inde. Vojaci, ktorí sa vrátili z ruského zajatia, nenastupovali ku svojim jednotkám, ktoré mali ísť na front, ale dezertovali a utvárali tzv. „zelené kádre“.

Situácia r. 1918 bola veľmi zložitá. Názorne som ju vyličil vo svojom článku Október a slovenská inteligencia. (1, s. 155—168)

Vládne kruhy, šialene nalakané — napísal som v tejto úvahe — snažili sa po dobrom i zlom, násilím i „presvedčovaním“, pomocou tradície, lži a četníctva „sprotiviť“ udalosti v Rusku. Cieľ naše dejiny od Veľkomoravskej ríše, od husitského hnutia, od obrodu, romantizmu, od revolúcie r. 1848, od hnutia odporu, od rokov mlčania a náreku, od rôznych manifestov a memoránd — všetko to (a všeličo iné) slovenská „štúrovska“ a hlasistická inteligencia stavala do „neriešiteľného“ rozporu s komunizmom a boľševizmom a rozhodne sa dištancovala až do morku kostí od októbrových udalostí r. 1917. Odrazu v svetle tohto „červeného moru“ aj zrušenie nevoľníctva, demokratizácia politického života, ľudové tradície štúrovcov, uvoľňovanie myšlienok od predsudkov, jednoduché odvolávanie sa na fakty, na vecné dôkazy, na zdravý rozum atď., atď., všetko to odrazu bolo delo „satanovo“, otrava pre „holubičiu slovenskú dušu“, „zrada“ na Slovanstve, na ľudskosti, cudzí „záhubný duch materializmu“. Páni, napísal M. Krleža (2, s. 757—758), ktorí celý svoj život nerobili nič iné, ako zháňali hmotné statky (veľkostatky, „zbytiaky“, domy, paláce, úroky, rentu, dividendy, zmenky atď.), zúrivo brojili proti materializmu, nosili vo svojej ruke na procesiách „nežný kvietok idealizmu“ ako symbol maľomeštiackej negramotnosti a kultúrnej zaostalosti.

Hospodárska, politická a kultúrna zaostalosť Slovenska bola zvláštnym „vkladom“ do spoločného štátu Čechov a Slovákov. Závažný fakt národného oslobodenia vyvolal „redukciu“ pokrokových úsilií a ideálov aj v tej časti slovenskej inteligencie, ktorá stála — ešte pred prevratom — v boji proti slovenskej „oblomovštine“, proti tým snahám, ktoré po r. 1918 chceli konzervovať slovenský život na rovine ideálov Štú-

rovej doby. Pomery na Slovensku výstižne charakterizoval D. Okáli (3, s. 29—30). Prevrat 1918 nerozhýbal u nás masy robotníkov a roľníkov, pretože „národné oslobodenie“ sa realizovalo v duchu štúrovského nacionalizmu meruôsmych rokov i napriek tomu, že manifestácia v máji 1918 v Lipt. Mikuláši bola prejavom robotníckych mäs „so silnou tendenciou sociálnych snáh“. Toto naivné „štúrovstvo“, utápané „v slzách a objatiach slávianskej bratskej lásky“, muselo trpko stroškotať, keď sa reálna, praktická a hospodársky výbojná česká buržoázia začala „u nás rozmáhať a rozvoj kapitalizmu historických zemí nadobúdal koloniálnu výbojnosť“. Aj hlasisti (ako demokratická, pokroková časť slovenskej spoločnosti) podľahli „tlaku“ doby, užili sa ľahko do situácie „pánov“ a v nových podmienkach nevedeli pokračovať vo svojom programe. (Výnimkami rôzneho odstupňovania boli I. Hálek, F. Votruba, P. Blaho, Š. Janšák, A. Štefánek, B. Pavlů a iní).

Poprevratové Slovensko nezdedilo mocnú, veľkú buržoáziu, slovenská spoločnosť bola v podstate malomeštiacka. Zmenou pomerov a možnosťou uplatniť sa vo verejnom živote sa buržoázia a s ňou aj inteligencia síce diferencovala, ale vcelku v nej prevládali korene štúrovskej ideológie, idealizovanej podoby ľudovosti a slovanského romantizmu. Postavenie Slovákov v Uhorsku vtlačalo hŕstke slovenskej inteligencie silné národné cítenie a vedomie so silným prízvukom slovanského mesianizmu a idealizmu (náboženstvo). Tí, ktorí pokračovali v pokrokovej tradícii (učitelia, farári, malá časť lekárov, advokátov a iných slobodných povolání), dostali sa mimo hlavného politického prúdu (najmä národnári). Z nich len malá časť zostala verná pokrokovým tradíciám, čiastočne prekročila hranice svojej triedy a vystupovala aj po vzniku Československej republiky v úlohe kritikov vlastnej triedy (J. Jesenský, F. Votruba). Pre zvláštne pomery v Uhorsku a pre slabosť slovenského robotníckeho hnutia len malá časť slovenskej inteligencie sa začiatkom 20. storočia a v povojnových rokoch hlásila k robotníckemu hnutiu a k marxizmu.

Hlasistická inteligencia v masarykovskej republike a vo fikcii „československého“ národa videla splnenú podstatnú časť svojho programu a svojich ideálov. Akiste nielen osobné záujmy, ale aj presvedčenie ich viedli k tomu, aby zaujímali významné miesta v štátnom aparáte. Mnohí hlasisti nesporne kolísali medzi svojím ľudovým demokratizmom, svojou „lepšou“ minulosťou a medzi možnosťou kariéry v novom štáte a sľubnou osobnou perspektívou. Táto hŕstka slovenskej inteligencie s pomocou vyspelej českej buržoázie dala sa do služieb vládnucej triedy (M. Hodža, V. Šrobár, Ing. J. Botto, J. Slávik, I. Dérer a i.). Zložitý pomery a malá skúsenosť jej nedovoľovali, aby sama vládla v politickom a kultúrnom živote Slovenska. Pre nevyriešenie nacionálnej (i sociálnej) otázky v republike veľká časť českej inteligencie sa stala nástrojom hegemonistických a šovinistických cieľov českej buržoázie (ideológia „čechoslovakizmu“) a časť inteligencie „menšinovej“ zložky jednotného

„československého“ národa zaplávala do vôd slovenského separatizmu (vyústil v ľudácky klérofašizmus).

Takáto bola politická, hospodárska, kultúrna a ideová situácia na Slovensku v dobe vzniku prvej Československej republiky. Český a slovenský ľud si vybojoval slobodu a samostatný štát, ale pozície buržoázie boli silné. Táto si „tvár“ republiky formovala podľa svojich záujmov a predstáv. Masarykovská „demokratická“ republika pre Slovensko znamenala udržiavanie jeho ekonomickej a kultúrnej zaostalosti. Český a slovenský ľud i v novom spoločnom štáte musel viesť ťažký boj za chlieb a prácu. Pod vedením Komunistickej strany Československa na čele s Kl. Gottwaldom po mnohých obetiach, útrapách a hrdinskom boji a potom po zrade českej i slovenskej buržoázie v dobe Mníchova r. 1938 a po ťažkej fašistickej porobe oboch našich národov prišlo oslobodenie spod národného, triedneho a sociálneho útlaku porážkou fašistického Nemecka a víťazstvom Sovietskeho zväzu v druhej svetovej vojne. K porážke fašizmu a hitlerovského Nemecka prispel i náš ľud svojím odbojovým hnutím (Slovenské národné povstanie koncom augusta 1944 a povstanie českého ľudu v máji 1945).

Od roku 1945 a najmä od februára r. 1948 sa začali uskutočňovať všetky zámery, idey a plány, ktoré sa snažila naša robotnícka trieda prebojovať už pred šesťdesiatimi rokmi. Po víťazstve nášho pracujúceho ľudu nad reakciou r. 1948 boli položené pevné základy našej socialistickej cesty. Ani krízové roky 1968—1969 nezastavili proces upevňovania ľudového a socialistického charakteru našej republiky. Trvalé základy nášho ďalšieho rozvoja a definitívneho riešenia „sporu“ medzi Čechmi a Slovákmi boli zakotvené prijatím ústavného zákona o federácii z októbra r. 1968. Tým boli vytvorené predpoklady pre ekonomické a kultúrne vyrovnanie sa Slovenska s českými a moravskými krajinami. So zmenami v základni, v spoločenskom bytí mení sa i spoločenské vedomie, myslenie a cítenie nášho ľudu, jeho životný spôsob. Slovensko sa vďaka cieľavedomej politike Komunistickej strany Československa a pomocou českej robotníckej triedy dostáva na vysokú hospodársku a kultúrnu úroveň.

So zvyšovaním životnej úrovne nášho ľudu súvisí aj nebývalý rozmach kultúry, osvety, vzdelania, školstva, vedy a umenia. Za celé toto obdobie podarilo sa u nás v podstate odstrániť vplyvy a pozostatky buržoáznej ideológie, malomeštiactva, masarykizmu, prázdneho a planého nacionalizmu a klérofašizmu. Už za predmníchovskej republiky robotnícka trieda a komunistická strana mala i na Slovensku pevnú oporu v teoretických prácach Eda Urxa, Ladislava Szántóa a Vlada Clementisa a v kultúrno umeleckej oblasti v tvorbe davistov Ladislava Novomeského, Jána Poničana, Petra Jilemnického, Daňa Okáliho a i. Veľký rozmach nastal i v rozvoji marxisticko-leninskej filozofie po r. 1945 a najmä od februára 1948. Vznikli mnohé originálne diela na úseku dejín filozofie, v rozvíjaní kategórií dialektického a historického materializmu, v roz-

voji marxistickej sociológie, etiky, v oblasti ateizmu a kritiky náboženstva, i na úseku iných spoločenských vied. S budovaním materiálno-technickej a ekonomickej základne našej spoločnosti súvisel aj prudký rozvoj prírodných a technických vied.

Na našej spoločnej ceste sa na všetkých úsekoch, počnúc od ekonomiky až po vedy, filozofiu a umenie, upevňuje jednota československého ľudu, vzniká a prehľbuje sa socialistické vedomie našich národov a utužuje sa aj ich spojenectvo so socialistickými krajinami, predovšetkým so Sovietskym zväzom.

Pri pohľade späť na uplynulé desaťročia pripomíname si najmä dlhé a ťažké zápasy, ktoré musela naša robotnícka trieda pod vedením Komunistickej strany Československa viesť, aby sme upevnili socialistické základy nášho bytia i budúcnosti. Naša úcta, vďaka a hold patrí generáciám minulým, ale aj tým, ktorí i dnes vyvíjajú obrovské úsilie, aby sme sa s dôverou a bezpečne dívali do budúcnosti.

Na XV. zjazde Komunistickej strany Československa bol vytýčený program ďalšej výstavby našej rozvinutej socialistickej spoločnosti. „Je to program — povedal na zjazde s. Gustáv Husák — ktorý je založený na pevnom, stále sa prehľbujúcom spojení strany a ľudu. Je výrazom hlbkej dôvery v tvorivé schopnosti, usilovnosť a obetavosť nášho ľudu. Sme presvedčení, že veľkosť cieľov tohto programu bude inšpirovať k vyššej politickej a pracovnej aktivite nielen komunistov, ale aj celú robotnícku triedu, družstevné roľníctvo a inteligenciu.“ (4, s. 66)

LITERATÚRA

1. Pravda, 16. augusta 1967. Problémy a perspektívy socializmu. Bratislava 1972.
2. KRLEŽA, M.: Prije trideset godina. Republika, Zagreb, III, 11, 1947.
3. OKÁLI, D.: DAV. III, 2, 1929.
4. XV. zjazd Komunistickej strany Československa. Dokumenty a materiály. Bratislava 1973.